

مطالعات حقوق تطبیقی

دوره ۷، شماره ۱

بهار و تابستان ۱۳۹۵

صفحات ۲۲۵ تا ۲۵۱

حق مؤلف در کتابخانه دیجیتال

حسین صفایی*

استاد بازنشسته دانشگاه تهران و عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات تهران

زهرا افشار قوچانی

دانشجوی دکتری حقوق خصوصی دانشگاه قم و مدرس دانشگاه

(Email: z.afshar@stu.qom.ac.ir)

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۱۱/۲۵ - تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۰۳/۱۲)

چکیده

پیشرفت‌های بشری در علوم و فنون به کتابخانه‌ها نیز تسری یافته و به ظهور پدیده کتابخانه‌های دیجیتال انجامیده است. از این رو، نویسندگان بر آن شدند تا با بررسی هر دو نهاد حق مؤلف و کتابخانه‌های دیجیتال، به گشایش دریچه‌ای نوین در پیشرفت علم و فناوری مساعدت نمایند. به نظر می‌رسد در کتابخانه‌های دیجیتال باید بین دو نوع خصوصی و عمومی تفکیک قائل شد و در کتابخانه‌های خصوصی مؤسس را مکلف به جلب رضایت شخصی صاحب حق دانست، اما در کتابخانه‌های عمومی شایسته است که از این سختگیری دست برداشت و به استناد ماده ۸ قانون حمایت حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان ۱۳۴۸ ش، مؤسسان را از اخذ اجازه صاحب حق معاف دانست. البته این چنین برخوردی در خصوص آن دسته از کتابخانه‌های دیجیتالی که کاربران بدون امکان دانلود منابع صرفاً قادر به مطالعه آن‌ها هستند، قابل دفاع به نظر می‌رسد، اما در کتابخانه‌هایی که کاربر توان ذخیره‌سازی منابع را دارد، این نظر قابل دفاع نیست.

واژگان کلیدی

حق مادی، حق معنوی، حق مؤلف، کتابخانه دیجیتال، ناشر.

Email: hsafaii@ut.ac.ir

* نویسنده مسئول، فاکس: ۰۲۱۴۴۸۳۳۱۵۲

مقدمه

کتابخانه‌های دیجیتال کتابخانه‌هایی هستند که به کاربر فرصت استفاده از منابع در هر زمان و مکان را می‌دهند. در عصر گسترش اینترنت، اثر تولیدی به شکل دیجیتال به راحتی می‌تواند به صورت متن کامل تقریباً بدون هزینه و در دوره زمانی کوتاهی در نسخه‌های متعدد تکثیر شود (Abdolla, 2008, P.463). مفهوم کاغذی حق مؤلف در حوزه منابع دیجیتالی به هم می‌ریزد، چراکه امکان کنترل نسخه‌ها وجود ندارد. موضوعات دیجیتالی از ثبات کمتری برخوردارند و به آسانی نسخه برداری می‌شوند و از راه دور و به طور هم‌زمان چندین کاربر می‌توانند از آن‌ها استفاده کنند (مطلبی، ۱۳۸۶، ص ۱۴۷).

از سویی دسترسی آزاد و آسان به منابع علمی و استفاده نامحدود از آن‌ها به گسترش دانش در سراسر کشور و در نتیجه پیشرفت علمی کمک خواهد کرد. در مقابل، هدف عمده حمایت از حقوق پدیدآورندگان، تقویت خلاقیت، نوآوری و ابتکار، غنی‌سازی و اشاعه میراث فرهنگی هر ملت است. پیشرفت هر کشوری به میزان گسترش خلاقیت ملت آن بستگی دارد و حمایت از خلاقیت امری ضروری برای پیشرفت است (کردبچه، ۱۳۹۰، ص ۱۰۹). از سوی دیگر یکی از موانع ایجاد کتابخانه دیجیتال، همان‌گونه که ۵۱ درصد از مدیران و کتابداران برخی از کتابخانه‌های تخصصی شهر تهران نظر داده‌اند، روشن نبودن قوانین مربوط به حق مؤلف در این باره است (فدایی و نوشین‌فرد، ۱۳۸۹، ص ۳۰ و ۳۷). در صورتی که رویه قضایی یا قوانین دقیقی در این باره وجود نداشته باشد، ترس ناشی از طرح مسئولیت مدنی علیه مؤسس چنین کتابخانه‌ای به زوال این روند منجر خواهد شد. این وظیفه قانون‌گذار است که به تعادلی مناسب بین حمایت از کپی‌رایت و منافع عمومی دست یابد؛ چنان‌که قانون ۱۹۸۸م انگلستان ناقض کپی‌رایت نبودن طیف وسیعی از اعمال را اعلام نمود (Davies, 2002, P.53). لذا شایسته است قانونی یا غیرقانونی بودن ایجاد کتابخانه دیجیتال را بدون اخذ مجوز از دارنده کپی‌رایت مشخص نماییم. به این منظور، در ادامه پس از بررسی مفاهیم کلی، مزایا و معایب ایجاد کتابخانه دیجیتال و نیز دلایل حمایت از استفاده بدون مجوز، در فرض ذخیره کردن یا نکردن منابع و لزوم اخذ مجوز را مطالعه خواهیم کرد

مفاهیم کلی

۱. حق مؤلف

در تعریف حق مؤلف باید گفت حقی است مادی و معنوی که از جانب قانون‌گذار به پدیدآورنده اثر ادبی داده می‌شود و گاهی آن را شامل پدیدآورنده آثار هنری نیز می‌دانند. در کتاب‌های عربی جدید به جای حق مؤلف عبارت «حق ابتکار» به کار رفته است. استاد مصطفی الزرقاء عنوان حق ابتکار را به دلیل فراگیر بودن این اصطلاح نسبت به انواع حقوق ادبی و هنری که موضوع آن فکر و خاستگاهش ذهن آدمی است، ترجیح داده و محمد سعید رمضان بوطی نیز در کتاب قضایا فقهیه معاصره، همین نظریه را تأیید می‌کند (موسوی، ۱۳۸۳، ص ۱۲۷). مطابق دایرةالمعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی در زبان‌های انگلیسی Copyright، فرانسوی Droit d'auteur، آلمانی Urheberrecht و اسپانیولی Derecho de Autor همه به معنای حق مؤلف است (http://portal.nlai.ir). از آنجایی که عبارت مؤلف دربرگیرنده مصنف و هنرمند نیست و قانون حمایت از حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان به درستی از هر سه دسته یاد کرده است و Author در زبان انگلیسی یا Auteur در زبان فرانسوی هر دو معادل پدیدآورنده است (صفایی، ۱۳۸۶، ص ۶۴)، لذا در ادامه از عبارت «پدیدآورنده» استفاده خواهد شد.

حقوق مورد حمایت کپی‌رایت به حقوق معنوی و مادی تقسیم می‌شود. بر اساس حق معنوی یا اخلاقی که برای نخستین بار در قرن هجدهم میلادی از سوی کانت، فیلسوف آلمانی، شناسایی و به دنبال آن از جانب دیگر حقوق‌دانان تأیید شد (صالحی، ۱۳۸۸، ص ۹۷-۹۶) و در حقوق فرانسه آن را Droit Moral می‌گویند (صفایی، ۱۳۸۶، ص ۸۴)، مؤلف حق ولایت (گذاردن نام و عنوان خود بر آن) و حق تمامیت (اعتراض به هر گونه تغییر شکل، تحریف و امثال آن) نسبت به اثر خود دارد (تاج‌آبادی و رنجبری، ۱۳۸۷، ص ۴۸). در حالی که کشورهای رومی-ژرمنی برای نویسندگان حقوق مادی و معنوی قائل بودند، کشورهای سوسیالیستی تنها از جهت مالی و مادی آن‌ها را قابل حمایت می‌دانستند (صفایی، ۱۳۷۷، ص ۱۰). کشورهای کامن‌لا هم حقوق معنوی مؤلف را با تأخیر پذیرفتند. در ماده ۶ مکرر کنوانسیون برن این حقوق عبارت‌اند از حق رعایت نام و عنوان اثر، حق اعتراض به تغییر اثر و دیگر آسیب‌ها نسبت به اثر (برای مطالعه ترجمه کنوانسیون برن ر.ک. محمدزاده وادقانی و محسنی، ۱۳۸۸، ص ۴۰۶-۳۸۵). برابر مواد ۱۹ و ۲۱ قانون حمایت حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان

۱۳۴۸ش، حقوق معنوی پدیدآورنده از قبیل حق اخذ تصمیم درباره انتشار، حق حرمت نام و عنوان پدیدآورنده، حفظ اصالت اثر، مصونیت آن از تعرض، حق عرضه کردن یا نکردن به عموم می‌باشد (صفایی، ۱۳۸۶، ص ۸۶-۸۴؛ صفایی و همکاران، ۱۳۸۵، ص ۸۳-۸۲؛ دیلمی، ۱۳۸۵، ص ۱۷۱؛ نوروزی، ۱۳۸۱، ص ۵۶-۵۲؛ کردبچه، همان، ص ۸۹؛ خدمتگزار، ۱۳۹۰، ص ۲۱۷) که حق انتشار به معنی عام این حق را نیز دربر می‌گیرد و در قوانین بسیاری از کشورهای ملحق به کنوانسیون برن و تا حدی ایالات متحده آمریکا نیز شناسایی شده است (Callister, 2003, P.874). بر اساس حقوق مادی نیز پدیدآورنده حق انحصاری هر گونه بهره‌برداری مالی را از اثر دارد (صفایی، ۱۳۸۶، ص ۷۴). حقوق مادی شامل حق نشر و تکثیر، حق ترجمه، حق اقتباس و تلخیص و تبدیل، حق عرضه و اجرا، و نیز حق استفاده از پاداش و جایزه است (همان، ص ۷۴-۷۷؛ دیلمی، همان؛ Abdolla, op.cit, P.462). کپی‌رایت به کالاهای هنری و فکری به‌عنوان کالای با هزینه منع بالا^۱ کمیابی مجازی می‌بخشد تا از هنرمند و توزیع‌کننده حمایت و آن‌ها را به تولید و توزیع بیشتر تشویق کند و در نتیجه کار فکری، کالایی با هزینه منع پایین شود (کیم، ۱۳۸۵، ص ۱۷۵). به عبارت دیگر، اگرچه آثار فکری به راحتی قابل تکثیر بوده و افراد ممکن است بدون پرداخت وجهی به آن‌ها دسترسی یابند، اما کپی‌رایت مانع این سوء استفاده شده، از پدیدآورندگان حمایت می‌کند. البته باید توجه داشت که قانون کپی‌رایت باید به دنبال برقراری تعادل بین منفعت خصوصی پدیدآورندگان و منفعت عمومی باشد (همان).

۲. کتابخانه دیجیتال

کتابخانه‌های دیجیتال از میانه قرن بیستم مطرح شدند و در اواخر همین قرن پا به عرصه وجود گذاشتند (علیپور حافظی و کریمی، ۱۳۷۸، ص ۲۰۰؛ Borgman, 1999, P.227). لیکلیدر (Liklider) در کتاب خود این مسئله را بررسی کرد که چگونه کامپیوتر می‌تواند یک کتابخانه خودکار ایجاد نماید؛ به طوری که هم‌زمان افراد از راه دور در نقاط مختلف و متصل به یک پایگاه داده قرار گیرند. از این رو، کتاب او رابط بین اینترنت و کتابخانه دیجیتال شناخته شد (Iglezakis; Sydinou; Kapidakis, 2011, P.2). لیکلیدر عبارت «کتابخانه آینده» را برای

۱. کالای با هزینه منع بالا، کالایی است که صاحب حقوق آن نمی‌تواند مصرف‌کنندگانی را که وجهی نمی‌پردازند، به راحتی از دسترسی به آن محروم کند.

اشاره به دیدگاه خود از یک کتابخانه تمام کامپیوتری وضع کرده است (راکنوزمان، ام.دی و همکاران ۱۳۸۹، ص ۶۰).

کتاب دیجیتال عبارت است از «ذخیره اطلاعات به شکل دیجیتالی برای نمایش آن روی صفحه رایانه» (مطلبی، همان، ص ۱۴۶). کتابخانه دیجیتال با عبارتهای مختلف از جانب اندیشمندان تعریف شده است. بوش (Bush) آن را سیستمی شبیه یک فروشگاه شخصی از کتابها، سوابق و ارتباطات مکانیزه می‌داند که با سرعت و انعطاف بیشتری استفاده می‌شود (Iglezakis, op.cit, P.2). بنابراین کتابخانه دیجیتال کتابخانه‌ای است شبیه دیگر کتابخانه‌ها حاوی مجموعه‌های چاپی و نوشتاری، با این تفاوت که منابع آن به صورت دیجیتالی و برای دستیابی در محیط شبکه‌ای ذخیره می‌شود تا کاربران بتوانند در هر زمان و مکان نیز آن‌ها را بررسی و ارزیابی کنند (اکبری، ۱۳۸۶، ص ۴۲؛ کولائیان، ۱۳۸۳، ص ۱۰۵؛ کاند و کلیولند، ۱۳۹۰، ص ۸۸؛ مطلبی، همان؛ مطلبی و دیگران، ۱۳۸۶، ص ۴۸؛ بهرامی، ۱۳۹۰، ص ۵۱). دیجیتال‌سازی نیز روندی است که اطلاعات را در هر شکلی که باشد با دستگاه‌های الکترونیکی مناسب مانند اسکنر به شکل دیجیتال تبدیل می‌کند؛ به طوری که اطلاعات می‌تواند پردازش، ذخیره و از طریق تجهیزات و شبکه منتقل شود (Iglizakis, op.cit, P.159). این کتابخانه‌ها اگرچه راه زیادی در رسیدن به غایت نهایی دارند، اما در دو دهه اخیر پیشرفت چشمگیری داشته‌اند. از این رو، کتابداران و مؤسسان این نهادهای دیجیتال، به شدت نیازمند دستیابی به پاسخ پرسش‌های خود در خصوص نحوه ایجاد، تشکیلات، شیوه دستیابی به اطلاعات و ... هستند (Greenstein; Thorin, 2002, P.1). لذا مقاله حاضر در صدد پاسخ به یکی از پرسش‌های مهم در این راستا و تعیین جایگاه حق مؤلف در این نهاد می‌باشد.

۳. بازشناسی کتابخانه دیجیتال از نهادهای مشابه

پیش از ورود به بحث تفصیلی درباره کتابخانه دیجیتال، شایسته است در ابتدا آن را از نهادهای مشابه (کتابخانه الکترونیکی، کتابخانه ترکیبی، پایگاه اطلاعاتی، وب جهان‌گستر و مخازن) باز شناسیم.

۳.۱. کتابخانه الکترونیکی

کتابخانه الکترونیکی یکی از مفاهیم مشابه کتابخانه دیجیتال است که گاه نویسندگان آن دو را

به جای یکدیگر به کار می‌برند (اکبری، همان، ص ۴۴)، اما باید یادآور شد که کتابخانه الکترونیکی نهادی ساده‌تر و ابتدایی‌تر از کتابخانه دیجیتال است؛ به این معنی که کتابخانه‌های الکترونیکی روند سنتی عضویت، جستجوی کتاب و تمدید آن و سایر خدمات خود را از طریق اینترنت برای اعضا میسر می‌سازند؛ بی‌آنکه متون و منابع قابل دستیابی از طریق اینترنت باشند (زائر حیدری، ۱۳۸۴، ص ۲).

۳.۲. کتابخانه ترکیبی

کتابخانه ترکیبی یا هیبرید (Hybrid) مفهوم دیگری است که ممکن است با کتابخانه دیجیتال مقایسه و اشتباه شود؛ اما این کتابخانه مجموعه‌ای از هر دو شکل اطلاعات است؛ شکل سنتی مانند فرم چاپی یا نوارهای صوتی، و شکل دیجیتالی که ممکن است از آغاز به صورت دیجیتالی ایجاد شده یا بعداً تبدیل به آن شده باشد. این کتابخانه‌ها در مرحله گذار از کتابخانه سنتی به دیجیتالی هستند (زائر حیدری، همان، ص ۳ و ۴؛ مطلبی و دیگران، همان، ص ۵۰؛ Lglezakis, op.cit, P. 143).

۳.۳. پایگاه اطلاعاتی (Databases)

تعریف واحدی از پایگاه اطلاعاتی ارائه نشده، ولی در اصطلاحنامه کتابداری چنین معرفی شده است: واحدی مشتمل بر سوابق و بایگانی‌های قابل خواندن با ماشین که برای یک کاربرد واحد تعبیه نشده است، بلکه به‌منزله یک مجموعه متجانس برای مقاصد مختلف به کار می‌رود (سلطانی و مجتبی نائینی، ۱۳۵۷). برخی از استادان علم کتابداری پایگاه اطلاعاتی را چنین تعریف کرده‌اند: پایگاه اطلاعاتی مجموعه‌ای است از داده‌های ذخیره‌شده به صورت مجتمع و مبتنی بر یک ساختار، و تعریف‌شده به‌طور صوری با استفاده از یک زبان خاص برنامه‌نویسی، با حداقل افزونگی، تحت کنترل متمرکز و مورد استفاده یک یا چند کاربر به‌طور اشتراکی و هم‌زمان (دیانی و داورپناه، ۱۳۸۱، ص ۴۷). به عبارت ساده‌تر، پایگاه اطلاعاتی مجموعه‌ای است از داده‌های خام که به شکل اطلاعات به‌طور منظم طبقه‌بندی و نگهداری می‌شود و در هر زمان امکان دسترسی به آن‌ها وجود دارد (نوه ابراهیم، ۱۳۷۲، ص ۲۹؛ جاکوب و همکاران، ۱۳۸۶، ص ۳۱۴).

بنابراین پایگاه اطلاعاتی اخص از کتابخانه دیجیتال و یکی از منابع تشکیل دهنده آن است (Arms in: <http://home.wlu.edu/~whaley/classes/DigiLib/Whaley/Definition.html>), زیرا کتابخانه دیجیتال به چند طریق منابع خود را تأمین می‌نماید که تنها یکی از آنها دستیابی به پایگاه‌های اطلاعاتی است و بخش اعظم منابع از طریق دیجیتال‌سازی منابع چاپی تأمین می‌شود. تفاوت دیگر کتابخانه دیجیتال با پایگاه اطلاعاتی در ساختار آن‌هاست؛ در حالی که کتابخانه دیجیتال علاوه بر حضور در عالم مجازی، در عالم خارج نیز وجود دارد و دارای ساختمان و بنای فیزیکی است، پایگاه اطلاعاتی تنها در عالم مجازی و دیجیتالی موجود می‌باشد.

۳.۴. وب جهان گستر (World Wide Web)

وب جهان گستر مانند پایگاه اطلاعاتی از نهادهای مشابه کتابخانه دیجیتال و مجموعه‌ای است که دسترسی به داده‌های اطلاعاتی متفرق در مکان‌های جغرافیایی مختلف را از طریق محیط ارتباطی چندرسانه‌ای کاربرپسند تسهیل می‌کند (کاوازوس و مایلز، ۱۳۸۱، ص ۱۹). اگرچه ممکن است کتابخانه دیجیتال بتواند به‌عنوان یکی از موارد استفاده از شبکه جهانی وب ظهور کند (راکنوزمان و دیگران، همان، ص ۶۲) و شباهت‌های زیادی بین وب جهان گستر و کتابخانه دیجیتال وجود دارد (هر دوی آن‌ها دربرگیرنده موضوعات دیجیتالی و خدمات مشابهی است)، با این حال نباید منکر تفاوت‌های واضح بین این دو نهاد شد. موضوعات در وب، دقیق و ساختاری نیست و به شیوه ساده‌ای قابل جستجو است که با کتابخانه دیجیتال تفاوت دارد. همچنین ابرداده‌های وب معمولاً موقتی است و تضمینی وجود ندارد که در آینده قابل دسترسی مجدد باشد و حتی ممکن است کاربر را گمراه کند (Lglezakis, op.cit, P.144)؛ چنان‌که بعضی از وب‌ها یک‌روزه هستند و بایگانی نمی‌شوند (قدیمی و همکاران، ۱۳۸۷، ص ۵۶). وب میلیون‌ها سند را در خود جای داده است و شاید افراد بسیاری این مجموعه عظیم اسناد را کتابخانه دیجیتال بنامند، اما وب جهان گستر در قیاس با کتابخانه‌ای مانند کتابخانه کنگره آمریکا چیزی جز یک سمساری اسناد نیست (کاند و کلیولند، همان، ص ۸۹).

۳.۵. مخازن (Repositories)

باید توجه داشت که روش انتشار و جستجو و بازیابی اطلاعات در کتابخانه دیجیتال با مخازن

تفاوت دارد. مخزن، ذخیره‌سازی اطلاعات، مدیریت آن‌ها و احتمالاً ارائه روش‌های ابتدایی جستجو را برعهده دارد؛ درحالی که کتابخانه دیجیتال از یک یا چند مخزن استفاده می‌کند و خدمات شخص ثالث را به‌منظور جستجوی ساده‌تر و استفاده از موضوعات، با عملیاتی پیشرفته فراهم می‌سازد (Lglezakis, op.cit, P. 143).

۴. اقسام کتابخانه دیجیتال و شیوه‌های تأمین محتوای آن

کتابخانه دیجیتال ممکن است به یکی از دو صورت خصوصی و عمومی ایجاد و اداره گردد. این کتابخانه در نوع خود نهادی است که اثر را از مؤلف خریداری کرده، در قبال دریافت حق عضویت آن را در اختیار اعضا (نه عموم) قرار می‌دهد. به چنین کتابخانه‌ای، کتابخانه خصوصی دیجیتال اطلاق می‌شود. اما همیشه روند چنین نبوده و ارائه اثر به عموم بدون پرداخت هیچ نوع هزینه‌ای نیز ممکن است که به آن کتابخانه عمومی دیجیتال می‌گویند.

تأمین محتوای کتابخانه دیجیتال به چند شیوه ممکن است:

- تهیه نمونه‌های دیجیتال منابع چاپی یا غیرچاپی موجود در کتابخانه‌ها. درواقع کتابخانه‌ها خودشان به تولید محتوا و دیجیتالی کردن منابع اطلاعاتی اقدام می‌کنند.
- استفاده از منابع دیجیتال تهیه‌شده. در حال حاضر بیشتر ناشران افزون بر انتشار منابع خود به صورت چاپی، فرمت دیجیتال آن را نیز تولید و منتشر می‌کنند و یا اینکه تنها به انتشار منابع الکترونیکی می‌پردازند. این امر فرصت کاهش هزینه‌ها را برای کتابخانه‌های دیجیتال فراهم می‌آورد تا به تدریج خود را از هزینه‌های سرشار تبدیل فرمت منابع رها کنند.
- استفاده از منابع اطلاعاتی در محیط اینترنت. برای مثال از طریق سایت راهنمای مجلات الکترونیکی علمی رایگان می‌توان به بیش از ۳۲۵ مجله علمی داوری‌شده در حوزه‌های مختلف دسترسی پیدا کرد. این نکته روشن است که مجله‌های الکترونیکی نمایه‌شده در این راهنما از طریق کتابخانه‌های سنتی و به صورت چاپی قابل دسترس نیستند.
- پایگاه‌های اطلاعاتی و مجموعه متون کامل مجله‌های علمی و تخصصی. بخش عمده‌ای از این منابع به صورت تجاری از سوی ناشران و عرضه‌کنندگان این‌گونه خدمات و محصولات قابل دسترسی است.
- ایجاد ائتلاف‌های کتابخانه‌ای. به این صورت که چند کتابخانه با یکدیگر وارد ائتلاف شده، منابع آن‌ها برای کاربران قابل دسترس باشد (علیپور حافظی، ۱۳۸۸، ص ۱۲۵-۱۲۱).

۵. کتابخانه دیجیتال و ذی‌نفعان کپی‌رایت

اگر در گذشته اختلاف نظری وجود داشته، هم‌اکنون همگان بر این باورند که دیجیتال‌سازی، در واقع تکثیر (بازتولید) اثر حمایت‌شده از سوی کپی‌رایت است (Iglezakis, op.cit, P.161). البته در محیط دیجیتال ممکن است کپی‌رایت به سه دلیل رعایت نشود: نخست اینکه استفاده‌کنندگان و کاربران بر این عقیده باشند که کپی‌رایت در محیط دیجیتال حاکمیت ندارد و صرفاً از آثار چاپی حمایت می‌کند؛ دوم، این اعتقاد وجود داشته باشد که قدرت الزام‌آوری کپی‌رایت در محیط دیجیتال از بین می‌رود و قادر به نظارت بر افراد نیست؛ سوم، رعایت نکردن کپی‌رایت ناشی از کمبود اطلاعات افراد و کم‌سوادی کاربران است (Litman, 2006, P.111). به هریک از این دلایل ممکن است حقوق مورد حمایت قانون‌گذار نقض شود. لذا شناسایی افراد حمایت‌شده از سوی کپی‌رایت در راستای تجویز روند دیجیتال‌سازی دارای اهمیت خواهد بود. باید توجه داشت انواع مواد در کتابخانه دیجیتال وجود دارد که هریک احکام خاصی داشته، ایجاد وحدت قانونی را در این باره دشوار می‌سازد. برای مثال حقوق مربوط به موسیقی متن و نمایش فیلم متفاوت از حقوق مربوط به مواد دیگر مثل مجله‌های الکترونیکی و عکس‌های مستند است (علیپور، همان، ص ۱۲۹-۱۲۸). برابر بند ۱ ماده ۱۵۱ میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، ذی‌نفع اصلی حق مالکیت فکری، «آفریننده» تولید علمی، ادبی و یا هنری است و از منافع حاصل از تولید او باید حمایت شود (ارجمند و حبیبی مجنده، ۱۳۸۴، ص ۱۲). منتفعان از حمایت در موافقت‌نامه تریپس تعریف نشده، اما چون کنوانسیون برن به عنوان مرجع مقررات اساسی کپی‌رایت در نظر گرفته شده است، برای تعریف اشخاص ذی‌نفع باید به این کنوانسیون مراجعه کرد. بند ۶ ماده ۲ کنوانسیون برن مقرر می‌دارد: «این حمایت باید به نفع پدیدآورنده و جانشینان قانونی او اعمال شود». مراد از جانشینان قانونی یادشده در ماده ۲ عبارت‌اند از وارثان پدیدآورنده به‌عنوان جانشینان قهری او و قائم‌مقامان خاص (انتقال‌گیرندگان حقوق) پدیدآورنده، در مواردی که قانون ملی امکان این انتقال را پیش‌بینی کرده باشد (کردبچه، همان، ص ۵۷ و ۸۱)؛ چنان‌که برابر بند ۵ ماده ۵ قانون حمایت حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان ۱۳۴۸ش، پدیدآورنده می‌تواند استفاده از حقوق مادی خود را در زمینه

۱. دولت‌های طرف میثاق حاضر، حق هر کس را نسبت به این امور به رسمیت می‌شناسند: الف) حق مشارکت در حیات فرهنگی؛ ب) حق بهره‌مندی از منافع پیشرفت علمی و کاربردهای آن؛ ج) حق برخورداری از حمایت از منافع اخلاقی و مادی ناشی از هر تولید علمی، ادبی و یا هنری که «آفریننده» آن هستند.

ترجمه، تکثیر و عرضه اثر از راه چاپ و مانند آن به غیر واگذار نماید. از این رو معمولاً ناشران برابر بند ۵ ماده ۵ قانون ۱۳۴۸ ش و ماده ۲ کنوانسیون برن مشمول حمایت کپی‌رایت هستند. ایجاد کتابخانه دیجیتال به حقوق معنوی پدیدآورنده آسیبی نخواهد زد، زیرا هدف افراد از رجوع به چنین کتابخانه‌ای، کاستن از بار مالی تهیه نسخه‌های چاپی است و اگر کسی قصد تحریف و یا هر نوع لطمه معنوی به مؤلف را داشته باشد، در کتابخانه سنتی نیز این هدف قابل دسترسی خواهد بود و از این نظر تفاوتی میان این دو کتابخانه وجود ندارد. اما مهم‌ترین هدف هر نظام مالکیت فکری اطمینان دادن به پدیدآورنده است که به صورت انحصاری حق استفاده از منافع اقتصادی پدیده فکری خود را دارد و حقوق از آن حمایت می‌کند (حکمت‌نیا، ۱۳۸۸، ص ۱۸۲). یکی از مهم‌ترین مصادیق این حق اقتصادی، حق نشر و تکثیر است که معمولاً پدیدآورنده آن را به موجب قرارداد به ناشر منتقل می‌کند (همان، ص ۱۸۴) و آنچه در کتابخانه دیجیتال ممکن است مورد اجحاف قرار گیرد، همین عمده هدف مالکیت فکری، یعنی حق تکثیر می‌باشد. حمایت از منافع ناشران نیز از جانب کپی‌رایت انجام می‌شود و در این خصوص کپی‌رایت به همان اندازه که برای انگیزه بخشیدن به نویسندگی خلاقانه ضروری است، برای حمایت از منافع اقتصادی صنعت نشر نیز اهمیت دارد (خدمت‌گزار، همان، ص ۱۶۵). با این حال در سه فرض، چنان‌که در ادامه به آن خواهیم پرداخت، موضوع حق مؤلف و اخذ مجوز از صاحب حق در ایجاد کتابخانه دیجیتال مطرح نمی‌شود:

▪ حقوق مادی پدیدآورنده موقت است. مدت حمایت قانون‌گذار از حقوق مادی مؤلف، مصنف و هنرمند، ۵۰ سال پس از فوت پدیدآورنده (قانون اصلاح ماده ۱۲ قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان ۱۳۴۸ مصوب ۱۳۸۹ ش^۱) و در خصوص پدیدآورنده آثار سینمایی و عکاسی به موجب ماده ۱۶ قانون ۱۳۴۸ ش و نرم‌افزارهای رایانه‌ای به موجب بند ۱ ماده ۷ قانون ۱۳۷۹، ۳۰ سال از تاریخ پدید آمدن اثر تعیین شده است. حال اگر کتابخانه دیجیتال شامل کتاب‌های کهن و نسخه‌های قدیمی یا نرم‌افزارها و آثار سینمایی و عکاسی با عمر بالای مدت حمایت باشد، مسلماً با کپی‌رایت و حق مادی پدیدآورنده یا ناشر تضادی

۱. ماده ۱۲: مدت استفاده از حقوق مادی پدیدآورنده موضوع این قانون که به موجب وصایت یا وراثت منتقل می‌شود، از تاریخ مرگ پدیدآورنده پنجاه سال است و اگر وارثی وجود نداشته باشد یا بر اثر وصایت به کسی منتقل نشده باشد، برای همان مدت به منظور استفاده عمومی در اختیار حاکم اسلامی (ولی فقیه) قرار می‌گیرد. تبصره - مدت حمایت اثر مشترک موضوع ماده ۶ این قانون، پنجاه سال پس از فوت آخرین پدیدآورنده خواهد بود.

نداشته، بحثی مطرح نخواهد شد. البته باید مراقب بود که تلاش‌های دیجیتال‌سازی باعث ایجاد مجموعه‌ای از اطلاعات مرده (اطلاعات بدون متقاضی، با سودمندی و کاربرد کم، اطلاعاتی که گردش و میزان تقاضای آن در قیاس با نسخه کاغذی یا میکروفیلم آن کمتر است) نشود (کاند و کلیولند، همان، ص ۹۱).

▪ تا پیش از تصویب قانون اصلاح ماده ۱۲ در سال ۱۳۸۹ مدت حمایت از حقوق مادی پدیدآورنده تا ۳۰ سال پس از فوت او بود که با تصویب این قانون به ۵۰ سال افزایش یافت. حال این پرسش مطرح می‌شود که اگر کتابخانه‌ای قصد انتفاع از آثاری را داشته باشد که قبل از تصویب این قانون به‌رشته تحریر درآمده و ۳۰ سال از فوت پدیدآورنده گذشته اما هنوز ۵۰ سال نشده است، آیا مطابق قانون ۱۳۴۸ مجاز به این کار است یا مطابق قانون اصلاحی ماده ۱۲ باید تا پایان ۵۰ سال صبر کند؟ به‌نظر می‌رسد اگر قبل از لازم‌الاجرا شدن قانون اصلاحی مدت سی سال گذشته باشد، اثر وارد قلمرو عمومی شده و استفاده از آن آزاد است و قانون جدید نسبت به آن مؤثر نیست؛ حتی اگر کتابخانه دیجیتال بعدها ایجاد شده باشد.

اگر کتابخانه دیجیتال در ایران از آثاری که برای اولین بار در خارج از ایران منتشر شده‌اند تشکیل شده باشد، مسئله به‌گونه‌ای دیگر رخ می‌نماید، زیرا قانون‌گذار ایرانی نسبت به آثاری که برای نخستین بار در خارج از ایران چاپ یا پخش یا نشر یا اجرا شده باشد، موضعی متفاوت درپیش گرفته است. در خصوص آثار ادبی و هنری و نرم‌افزارهای این‌چنینی حمایت را منتفی دانسته، ولی در زمینه تکثیر کتاب‌ها و نشریات و آثار صوتی، حمایت از آثار خارجی را منوط به عمل متقابل کرده است (زرکلام، ۱۳۸۷، ص ۴۲۳).^۲ لذا می‌توان بدون نگرانی از نقض قوانین مربوط به حق مؤلف، اقدام به ایجاد کتابخانه دیجیتال از مجموعه این آثار فاقد حمایت قانون‌گذار ایرانی نمود؛ چنان‌که برخی کتابخانه‌ها آثار بدون حمایت را دیجیتال می‌کنند و به صورت آزاد در دسترس عموم قرار می‌دهند (قدیمی و دیگران، همان، ص ۵۳).

▪ اگر آثار موجود در کتابخانه دیجیتال، تولیدات سازمان حامی کتابخانه پیش‌گفته و با

۱. ماده ۲۲ قانون حمایت حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان ۱۳۴۸ ش: «حقوق مادی پدیدآورنده موقعی از حمایت این قانون برخوردار خواهد بود که اثر برای نخستین بار در ایران چاپ یا پخش یا اجرا شده باشد و قبلاً در هیچ کشوری چاپ یا نشر یا پخش و یا اجرا نشده باشد».

۲. ماده ۶ قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی ۱۳۵۲ ش: «در مورد تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی حمایت‌های مذکور در این قانون به شرط وجود عهدنامه یا معامله متقابل نسبت به اتباع سایر کشورها نیز جاری است».

قصد ارائه رایگان و آزاد آن‌ها به دیگران باشد، مسئله کپی‌رایت مطرح نخواهد شد (مطلبی و دیگران، همان، ص ۵۶)؛ چنان‌که در سایت www.irandoc.ac.ir فرایند مشابهی وجود دارد. در این سایت پایان‌نامه‌های دانشجویی ارائه می‌شود؛ به این طریق که دانشجویان دانشگاه تهران مکلفاند پس از دفاع از پایان‌نامه خود، یک نسخه از پایان‌نامه و چکیده آن را در اختیار کتابخانه مرکزی دانشگاه قرار دهند تا پایان‌نامه برای عموم قابل دسترسی باشد و چکیده اثر بر روی این سایت به‌منظور عرضه عمومی قرار گیرد. حال سایت یادشده با دریافت مبلغی از کاربران، کل پایان‌نامه را در اختیار آنان قرار می‌دهد (صادقی، همان، ص ۵۷). اما از آنجایی که سایت پیش‌گفته از این طریق کسب درآمد می‌کند، می‌توان ایراد کرد که اجازه نویسندگان پایان‌نامه‌ها صرفاً در زمینه دسترسی محدود افراد در محیط کتابخانه‌های فیزیکی بوده است، نه ارائه کل اثر از طریق اینترنت و کسب درآمد از آن. این ایراد وارد است، زیرا آنچه در این فرایند رخ می‌دهد، تملیک اثر فکری افراد به دیگران در قبال مبلغی است که در این روند نه رضایت نویسندگان به‌دست می‌آید و نه وجه حاصل به آن‌ها پرداخت می‌شود. اما اگر در این سایت صرفاً به کاربران اجازه مطالعه منابع و نه ذخیره آن‌ها داده شود، این ایراد مطرح نخواهد شد؛ مگر اینکه بگوییم برابر اراده و خواست پدیدآورنده، متن کامل پایان‌نامه فقط در کتابخانه مرکزی دانشگاه می‌تواند قابل دسترسی باشد، نه در جای دیگر.

در سه فرض بالا ایجاد کتابخانه دیجیتال بدون اخذ مجوز از شخص یا افراد خاصی ممکن است.

۶. ایجاد کتابخانه دیجیتال سود یا زیان؟

برای حمایت از ایجاد کتابخانه دیجیتال در مقابل محدودیت‌های ناشی از قوانین حمایتی حق مؤلف، در آغاز باید فواید و در عین حال مضرات این نهاد جدید بررسی شود.

۶.۱. چالش‌ها

علاوه بر تعارض ایجاد کتابخانه دیجیتال با حق مؤلف، پرهزینه بودن فرایند دیجیتال‌سازی و حفاظت اطلاعات، اشکال اساسی این نهاد جدید است. باور غالب در میان گزارشگران حوزه فناوری در خصوص هزینه‌های کتابخانه دیجیتال بر این فرض استوار است که نسخه دیجیتال

ارزان‌تر از نسخه کاغذی است، اما باید پذیرفت که گردآوری منابع در دیجیتال‌سازی فرایندی پرهزینه می‌باشد؛ درحالی که ممکن است این منابع مورد نیاز تعداد انگشت‌شماری از پژوهشگران باشد (کاند و کلیولند، همان، ص ۹۴؛ زائر حیدری، همان، ص ۴). حتی اگر کتابخانه‌ها بتوانند به ایجاد و تهیه برخی از انواع مجموعه‌های دیجیتال بپردازند، هنوز هم یک چالش مهم در حفظ و نگهداری این مجموعه وجود دارد. در کتابخانه‌های سنتی بیشتر کنترل دما، رطوبت و نیز حادثه‌زدایی مورد توجه است که هزینه زیادی ندارد. در مقابل در کتابخانه‌های دیجیتال حفاظت و نگهداری اطلاعات به‌خودی خود هزینه و زمان زیادی را می‌طلبد؛ کتابخانه‌های دیجیتال برای حفاظت از اطلاعات دیجیتال باید به‌طور مستمر از یک سخت‌افزار دیجیتال و پیکربندی نرم‌افزاری به یک نسل جدیدتر حرکت کنند (کاند و کلیولند، همان، ص ۹۲-۹۰)؛ بنابراین برخلاف آنچه متصور است، ایجاد و توسعه مجموعه‌های دیجیتال مستلزم هزینه‌های بسیار سنگین برای پیاده‌سازی، اخذ مجوز، آموزش، ارتقا و توسعه پشتیبانی از زیرساخت‌های فنی خواهد بود (همان، ص ۹۴).

۲.۶. مزایا

در کنار سختی‌ها و چالش‌هایی که ایجاد کتابخانه دیجیتال با آن روبروست، مزایای غیرقابل انکاری را می‌توان برای این نهاد نوپدید برشمرد. آسان‌تر بودن فراهم‌آوری منابع کتابخانه، امکان استفاده هم‌زمان محققان و کاربران از یک نسخه مدرک، از بین رفتن فاصله زمانی و مکانی و دسترسی به منابع در هر زمان و از هر جا، صرفه‌جویی در فضا برای آرشیو منابع، روزآمد شدن و در دسترس قرار گرفتن مدارک و جلوگیری از دوباره‌کاری در فعالیت‌های تحقیقاتی، صرفه‌جویی در وقت، استفاده از حداقل امکانات برای ایجاد کتابخانه دیجیتال، استفاده هم‌زمان با تألیف (با توجه به حذف بعد زمانی و مکانی بین مؤلف و خواننده در محیط مجازی) و ارائه خدمات بهتر به کاربران از مزایای ایجاد کتابخانه دیجیتال شناخته شده است (فدایی و نوشین فرد، همان، ص ۳۹؛ اکبری، همان، ص ۴۳؛ Kuny & Cleveland, 1998, P. 2-4). باید توجه داشت بزرگ‌ترین عامل فقر و عقب‌ماندگی جوامع بشری، جهل و ناآگاهی نسبت به دانش و معارف موردنیاز است و عمده مشکلاتی که دامنگیر یک جامعه می‌شود، ناشی از دو امر است؛ یکی نداشتن سرمایه دانش و دیگری فقر اطلاع‌رسانی (خسروپناه، ۱۳۷۴، ص ۳۹). مشکلات مربوط به توزیع ناکارآمد کتاب باعث می‌شود که بسیاری از استادان، دانش‌پژوهان و دانشجویان

به کتاب‌های موردنیاز خود دسترسی نداشته باشند. این مسئله را می‌توان از حضور چشمگیر تشنگان معرفت در نمایشگاه بین‌المللی کتاب تهران که از راه‌های دور به نمایشگاه هجوم می‌آورند تا بتوانند کتاب‌های موردنیاز یک سالشان را تهیه کنند، مشاهده نمود (مطلبی، ۱۳۸۶، ص ۴). این درحالی است که به اعتقاد واترز: «وعدۀ فناوری دیجیتال برای کتابخانه‌ها دستیابی به پژوهش و آموزش، ارتقای کیفیت یادگیری و تغییر شکل ارتباط بین محققان است» (فدایی و نوشین فرد، همان، ص ۲۶). حال اگر هدف و مبنای کپی‌رایت افزایش دانش عمومی باشد، ایجاد کتابخانه دیجیتال نه تنها این مینا را تضعیف نمی‌کند، بلکه به تقویت آن نیز منجر خواهد شد؛ چنان‌که در امریکا و کشورهای تابع نظام کامن‌لا، مهم‌ترین مبنای کپی‌رایت ترویج پیشرفت علم و هنرهای سودمند شناخته شده است (انصاری، ۱۳۸۶، ص ۱۰۵). به این ترتیب، نه تنها دانشجویان و دانش‌پژوهان به آثار مؤلفان دست می‌یابند که پدیدآورنده نیز می‌تواند به‌طور متقابل از آثار و افکار ظاهرشده همکاران خود استفاده کند و از این راه دانش بشری با سرعت بیشتری گسترش خواهد یافت.

عدم لزوم اخذ مجوز از دارنده کپی‌رایت برای ایجاد کتابخانه

دیجیتال، در فرض نبود امکان ذخیره منابع

در همه نظام‌ها از جمله نظام اسلامی، فراهم کردن زمینه‌های دسترسی به حجم انبوهی از کتاب‌ها، منابع و متون قدیم و جدید می‌تواند گام مؤثری در راستای تسهیل استفاده و مطالعه متون باشد و به پژوهشگران و علاقمندان به کتاب‌های علمی و ادبی کمک شایانی نماید (اکبری، همان، ص ۴۵) و بی‌شک این امر از نظر تفکر اسلامی مطلوب است. بسیاری از فقهای معاصر از حقوق مؤلفان و پدیدآورندگان حمایت کرده و به دلایلی استناد نموده‌اند، ولی درباره ایجاد کتابخانه دیجیتال، به دلیل بدیع بودن موضوع، اظهار نظری نکرده‌اند، اما با توجه به قوانین موضوعه می‌توان در راستای ایجاد کتابخانه دیجیتال و محدود کردن حق مؤلف و ناشر در این زمینه نیز به دلایلی استناد نمود که در ادامه خواهد آمد.

۱. ماده ۸ قانون حمایت حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان ۱۳۴۸ ش

ماده پیش‌گفته مقرر می‌دارد: «کتابخانه‌های عمومی و مؤسسات جمع‌آوری نشریات و مؤسسات

علمی و آموزشی که به صورت غیرانتفاعی اداره می‌شوند می‌توانند طبق آیین‌نامه‌ای که به تصویب هیئت وزیران خواهد رسید از اثرهای مورد حمایت این قانون از راه عکس‌برداری یا طرق مشابه آن به میزان موردنیاز و متناسب با فعالیت خود نسخه‌برداری کنند». بنابراین اخذ اجازه از صاحب حق در کتابخانه عمومی دیجیتالی که قصد تجارت و انتفاع مادی ندارد، ضروری نخواهد بود. برای رد این نظر ممکن است به ماده ۲ قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی مصوب ۱۳۵۲ش استناد شود که تصریح نموده است: «تکثیر کتب و نشریات به همان زبان و شکلی که چاپ شده به قصد فروش یا بهره‌برداری مادی از طریق چاپ افست یا عکس‌برداری یا طرق مشابه بدون اجازه صاحب حق ممنوع است» و ادعا شود که این ماده پس از قانون حمایت حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان و با توجه به آن تصویب شده، پس مراد قانون‌گذار نسخه‌های قانون سابق و منوط کردن تکثیر و بهره‌برداری به اخذ اجازه از صاحب حق است. اما چنین نقدی با چند دلیل قابل رد است:

- اول اینکه ماده ۸ مختص کتابخانه‌های عمومی، مؤسسات جمع‌آوری نشریات و مؤسسات علمی و آموزشی است؛ درحالی که ماده ۲ کلی و عام می‌باشد و عام ناسخ خاص نخواهد بود؛ مگر اینکه قانون‌گذار تصریح کرده باشد که در این ماده اشاره‌ای به کتابخانه‌ها و نهادهای مندرج در ماده ۸ نشده است و از این رو، ماده یادشده به قوت خود باقی خواهد ماند.
 - دوم، ماده ۲ قانون یادشده با تصریح به «قصد فروش یا بهره‌برداری مادی» کتابخانه‌هایی را که فاقد قصد انتفاع هستند، به‌طور ضمنی از حکم خارج کرده است.
 - سوم، برابر ماده ۱۱ قانون ۱۳۵۲ش «مقررات این قانون در هیچ مورد حقوق اشخاص مذکور در قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان را نفی نمی‌کند و محدود نمی‌سازد». بنابراین می‌توان گفت حق کتابخانه عمومی، اعم از سنتی و دیجیتال، در تکثیر آزاد آثار علمی و ادبی در فرض نبود امکان ذخیره منابع نیز محدود نشده است.
- گفتنی است اگرچه از مجموع این مواد نداشتن ضرورت اخذ اجازه از صاحب حق به‌منظور تکثیر و نسخه‌برداری کتب برای کتابخانه دیجیتال استنباط می‌شود، اما ماده ۵ قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی ۱۳۵۲ش، توهم بی‌نیازی از هر گونه مجوز را رد کرده، مقرر می‌دارد: «تکثیر و نسخه‌برداری از کتب و نشریات و آثار صوتی موضوع مواد ۲ و ۳ این قانون به‌منظور استفاده در کارهای مربوط به آموزش یا تحقیقات علمی مجاز خواهد بود مشروط بر اینکه جنبه انتفاعی نداشته باشد و اجازه نسخه‌برداری از آنها قبلاً به تصویب وزارت فرهنگ و

هنر رسیده باشد». همچنین برابر ماده ۸ قانون ۱۳۴۸ ش، معافیت کتابخانه‌های عمومی دیجیتال هنگامی است که به صورت رایگان به افراد و اعضا خدمات ارائه می‌کنند و درباره کتابخانه‌های خصوصی دیجیتال که از افراد حق عضویت دریافت نموده، به تجارت می‌پردازند، این معافیت قابل اعمال نخواهد بود.

۲. تکثیر موقت

دیجیتال‌سازی خود نوعی تکثیر (Reproduction) اثر شمرده می‌شود. برابر بند ۱ ماده ۹ کنوانسیون برن، حق انحصاری تکثیر اثر - به هر نحو یا به هر شکل - متعلق به پدیدآورنده است. معاهده وایپو در خصوص حق تکثیر به کنوانسیون برن ارجاع می‌دهد، اما بیانیه مستقلی از سوی اعضا در زمینه حق تکثیر صادر شده است که مقرر می‌دارد: «حق تکثیر آن گونه که در ماده ۹ کنوانسیون برن تعیین شده و استثنائاتی که بر آن وارد گشته، به طور کامل در محیط دیجیتال به‌ویژه استفاده از آثار به شکل دیجیتال اعمال می‌گردد» (صادقی، ۱۳۸۶، ص ۳۵-۳۴؛ Iglezakis, op.cit, P.161). لذا اسکن اثر حمایت‌شده از سوی کپی‌رایت و هر نوع ذخیره‌سازی در شکل دیجیتالی، دقیقاً در قلمرو تکثیر قرار گرفته و نیازمند رضایت صاحب کپی‌رایت است (Iglezakis, op.cit). اگرچه در باب تکثیری بودن دیجیتال‌سازی اختلافی وجود ندارد، کشورها در خصوص تجویز آن به دو گروه کلی تقسیم می‌شوند: ۱. در قوانین برخی کشورهای اروپایی مانند انگلستان و فرانسه، از مدت‌ها پیش حق تکثیر در محیط اینترنتی به هر شکل یا شیوه‌ای برای پدیدآورنده به رسمیت شناخته شده و متعلق به اوست. ۲. قوانین برخی دیگر که گروه غالب را تشکیل می‌دهند، تکثیر موقت را در ردیف استثنایهای حقوق پدیدآورنده قرار داده‌اند. برای مثال بخش ۱۰۴ قانون کپی‌رایت عصر دیجیتال امریکا (Digital Copyright Millenium Act (DCMA) از تکثیر موقت به‌عنوان استثنا نام برده است (صادقی، همان، ص ۳۷). البته دیجیتال‌سازی گاهی برای حفاظت از اطلاعات و آثار موجود برای نسل آینده صورت می‌گیرد که قوانین برخی کشورها اجازه این اقدام را به مؤسسات فرهنگی داده‌اند. در این صورت رضایت و اجازه صاحب اثر برای این مؤسسات ضرورت نخواهد داشت. (Iglezakis, op.cit, P.163- 164) قانون‌گذار ایرانی پس از آنکه در ماده ۶۲۱ قانون تجارت

۱. ماده ۶۲: «حق تکثیر، اجرا و توزیع (عرضه و نشر) آثار تحت حمایت قانون حمایت مؤلفان، مصنفان و هنرمندان

الکترونیک ۱۳۸۲ش حق تکثیر آثار تحت حمایت قوانین مربوطه را به صورت داده‌پیام منحصراً در اختیار پدیدآورنده قرار داده، در ماده ۱۶۳ اعمال موقت تکثیر را از این حمایت خارج کرده است. اما بند ۲ ماده ۲۱۲ پیش‌نویس لایحه قانون حمایت از مالکیت ادبی، هنری و حقوق مرتبط، افزون بر تعریف تکثیر، تکثیر موقت را نیز مانند تکثیر معمول دانسته است و ماده ۹^۳ این پیش‌نویس، نسخه‌برداری موقت را با حصول شرایطی مجاز می‌داند. لیکن در قوانین موضوعه کنونی ایران به جز قانون تجارت الکترونیک نصی در این خصوص دیده نمی‌شود و تعمیم ماده ۶۳ قانون تجارت الکترونیک هم که اختصاص به داده‌پیام تجاری دارد، به کتابخانه دیجیتال قابل ایراد است. بنابراین، پذیرش تکثیر موقت بدون اجازه پدیدآورنده به‌عنوان یک قاعده کلی دشوار است؛ درحالی که در بسیاری از کشورها تکثیر موقت مجاز می‌باشد و راه حلی مناسب و مطلوب به‌نظر می‌رسد.

۳. دلیل عقل

دلیل عقل نیز این نتیجه را تأیید خواهد کرد؛ همان‌گونه که عقل حمایت از حقوق پدیدآورندگان را تأیید و تحسین می‌کند، افراط در این باره را قبیح شمرده، سرزنش می‌کند. حمایت از مؤلف و ناشر تا آنجایی مفید و ضروری است که مانع پیشرفت و توسعه علمی و پژوهشی ملتی نشود. عقل نمی‌پذیرد که قانون حمایت از حقوق مؤلفان به هر قیمتی در جامعه

مصوب ۱۳۴۸/۹/۳ و قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی مصوب ۱۳۵۲/۹/۲۶ و قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای مصوب ۱۳۷۹/۱۰/۴ به صورت «داده‌پیام» منحصراً در اختیار مؤلف است.»

۱. ماده ۶۳: «اعمال موقت تکثیر، اجرا و توزیع اثر که جزء لاینفک فراگرد فنی پردازش (داده‌پیام) در شبکه‌هاست از شمول مقررۀ فوق خارج است.»
۲. بند ۲ ماده ۲۱: «تکثیر عبارت است از تهیه یک یا چند نسخه از یک اثر ادبی، هنری یا اثر صوتی به هر روش و شکل، شامل هرگونه ذخیره‌سازی دائمی یا موقتی اثر ادبی، هنری یا اثر صوتی به شکل الکترونیکی.»
۳. ماده ۹: «الف) عمل نسخه‌برداری طی فرایند انتقال دیجیتالی اثر انجام شده باشد یا طی عملی که به‌منظور قابل دریافت کردن اثری که به صورت دیجیتالی ذخیره شده، انجام گردیده است؛ ب) به‌وسیله شخص حقیقی یا حقوقی انجام شده باشد که به‌موجب مجوز مالک حق یا به حکم قانون اجازه دارد انتقال یا قابل دریافت‌سازی اثر را انجام دهد و ج) نتیجه، انتقال یا دریافتی باشد که طی عملکرد عادی وسایل مورد استفاده روی می‌دهد و مستلزم حذف خودکار نسخه باشد بدون اینکه بازایی اثر به‌منظور دیگری غیر از مقاصد مذکور در بند الف و ب میسر شود.»

اجرا شود و جلوی پیشرفت‌های بشری را بگیرد. لذا سکوت قانون‌گذار در این باره مانع از تصمیم‌گیری و ارائه راه حل عقلی نشده، جامعه را با بن‌بست مواجه نخواهد کرد.

۴. قاعده لاضرر

یکی از احکام عقلی که حدیث نبوی آن را تأیید کرده، قاعده لاضرر است. برخی از بزرگان مانند شیخ انصاری و نائینی نیز معتقدند در حدیث لاضرر هرگونه حکم ضرری نفی شده است؛ اعم از اینکه منشأ ضرر، موضوع ضرری باشد مانند وضویی که ضرر دارد یا منشأ ضرر نفس حکم باشد (شیخ انصاری، ۱۴۱۴ق، ص ۱۱۵ و ۱۱۶؛ مرعشی، ۱۳۷۶، ص ۵). یکی از احکامی که به تأیید قانون‌گذار رسیده، لزوم شناسایی حقوق مادی برای مؤلف و ناشر است. اما اگر از این لزوم رعایت حقوق فردی ضرری به جامعه وارد آید باید از آن صرف نظر کرد. به عبارت دیگر، حکم قانونی رعایت حقوق پدیدآورندگان تا جایی لازم‌الرعايه است که موجب ضرر جامعه نباشد. ایجاد کتابخانه دیجیتال لازمه پیشرفت علمی و فناوری جامعه و نبود آن موجب کاهش سرعت تحقیق و علم‌آموزی است؛ لذا در راستای ایجاد این سازمان مفید علمی باید موانع موجود را تا حد ممکن از بین برد. یکی از این موانع، رعایت حق مؤلف است که ممکن است مانع جدی بر سر ایجاد این گونه کتابخانه‌ها باشد که بدون قصد انتفاع و برای خدمت به مردم به‌وجود می‌آیند.

۵. قاعده ترجیح اهم بر مهم

گاه مصالح و منافع عمومی اقتضا می‌کند که اموال فکری حتی بدون جلب رضایت مالکان آن‌ها استفاده شوند. این گونه استفاده‌ها ممکن است به صورت جزئی و به شکلی باشد که ضرر قابل اعتنایی را متوجه دارنده کپی‌رایت نکند. در چنین مواردی قوانین کشورها معمولاً استفاده از اثر را بدون اینکه نیازمند کسب مجوز خاص از مالک یا مراجع قانونی باشد، مجاز می‌شمارند. اما گاه استفاده از اثر به شکل گسترده‌ای انجام می‌شود که به زیان دارنده حق است، در این صورت نیز اگر مصالح عمومی و منافع جامعه اقتضا کند، برخلاف میل مالک از اثر یادشده بهره‌برداری می‌شود. البته در چنین مواردی عموماً اجازه مراجع قانونی جایگزین اجازه مالک می‌شود که از آن در مالکیت صنعتی با عنوان «پروانه اجباری» یاد می‌گردد (خدمتگزار، همان، ص ۲۲۷). در توضیح باید گفت که ایجاد کتابخانه دیجیتال با همه مزایایی که برای پیشرفت علمی کشور

خواهد داشت، تهدیدی برای ناشران و صاحبان صنایع چاپ شمرده می‌شود و زمانی که پدیدآورندگان و اندیشه‌وران مشاهده کنند که نتیجه کار فکری آن‌ها را دیگران استفاده می‌کنند، دست به ابداع نمی‌زنند و در نتیجه کل جامعه دچار افت علمی می‌شود (حکمت‌نیا، همان، ص ۲۰۲). همان‌گونه که درباره نرم‌افزارهای رایانه‌ای گفته شده است (شوقی، ۱۳۸۸، ص ۲۷)، رعایت کپی‌رایت باعث رونق و ایجاد بازار برای چنین محصولاتی خواهد شد. در این صورت طبیعی است که مشاغل مرتبط بیشتر شده، افراد و کارشناسان بیشتری جذب این بازار شوند. این امر افزون بر افزایش سطح درآمد و ایجاد شغل در بخش‌های مختلف، سبب جاذبه بیشتری برای سرمایه‌گذاری در این زمینه خواهد شد که می‌تواند باعث بالندگی و در نتیجه افزایش سطح علمی جامعه گردد. با وجود این، اگرچه حمایت از حقوق پدیدآورنده و ناشر از اهمیت بالایی برخوردار است، ولی تأمین منافع جمعی، ایجاد فرصت دستیابی به منابع علمی، صرفه‌جویی در وقت و انرژی پژوهشگران و تسریع روند پژوهش و پیشرفت جامعه از اهمیت بیشتری برخوردار است. لذا قانون‌گذاران و قضات باید نهایت تلاش خود را در رعایت هر دو موضوع مهم به‌کار برند، اما جایی که به هیچ صورتی جمع بین آن دو ممکن نیست باید از حمایت متعصبانه از حقوق فردی صرف نظر کرده، آن را تعدیل نمایند. برای مثال، در فرضی که کاربر صرفاً به مطالعه منابع دیجیتالی می‌پردازد و ذخیره‌سازی آن‌ها برای وی ممکن نیست، ضرر چندان بزرگی به جامعه ناشران وارد نشده، خواننده همچنان نیازمند دستیابی دائمی به منابع آن‌ها خواهد بود.

۶. بنای عقلا

در سراسر دنیا بنای عقلا بر این است که از حقوق فردی تا جایی حمایت شود که حقوق جمعی به خطر نیفتد. حمایت از حقوق مؤلف و ناشر دارای اهمیت فراوان است، اما چنان‌که هیئت نمایندگی شیلی در مخالفت با شناسایی این حق در متن پیشنهادی یونسکو گفته است: «با آنکه این حمایت... در برخی شرایط و در دوران خاصی از حیات ملت‌ها مفید است ولی موضوعی نیست که به حق بنیادی بشری مربوط باشد» (ارجمند و حبیبی مجنده، همان، ص ۱۰). لذا حق کپی‌رایت چندان حیاتی نبوده، شناسایی و حمایت شدید از آن تا جایی است که با سیره عقلا همخوانی داشته باشد و مسیر پیشرفت جامعه را ناهموار و مسدود نسازد؛ وگرنه عقلای جهان از این حمایت دست خواهند شست. چنین است که ماده ۷ موافقت‌نامه

تریپس نیز به صراحت مقرر می‌دارد: «حمایت از حقوق مالکیت فکری و اجرای این حقوق باید به توسعه ابداعات راجع به فناوری، گسترش و انتقال فناوری، استفاده متقابل تولیدکنندگان و به کارگیرندگان دانش فنی کمک کند و به گونه‌ای صورت گیرد که به رفاه اقتصادی و اجتماعی و توازن میان حقوق و تعهدات منجر شود».

لزوم اخذ مجوز از دارنده کپی‌رایت در ایجاد کتابخانه دیجیتال، در فرض امکان ذخیره منابع

می‌توان از ایجاد کتابخانه دیجیتال حمایت کرد و دلایل قانع‌کننده‌ای نیز برای این حمایت آورد، اما تمام دلایل حمایتی ما مربوط به زمانی است که ایجاد این گونه کتابخانه به منظور فراهم آوردن فرصت ذخیره منابع برای کاربران نبوده باشد و زمانی که ایجاد کتابخانه یادشده مساوی با امکان ذخیره‌سازی منابع مورد حمایت باشد، دیگر دلایل پیش‌گفته قابل استناد نبوده، می‌توان برای رد آن به دلایلی استناد کرد. به عبارت دیگر، ایجاد کتابخانه دیجیتال اگر به منظور ایجاد فرصت ذخیره منابع باشد، نیازمند اخذ مجوز از دارنده کپی‌رایت است. در این زمینه دلایل زیر قابل استفاده است:

۱. استثنایی بودن ماده ۸ قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان

ممکن است ادعا شود که ماده ۸ قانون حمایت حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان ۱۳۴۸ ش که مقرر می‌دارد: «کتابخانه‌های عمومی و مؤسسات جمع‌آوری نشریات و مؤسسات علمی و آموزشی که به صورت غیرانتفاعی اداره می‌شوند می‌توانند طبق آیین‌نامه‌ای که به تصویب هیئت وزیران خواهد رسید از اثرهای مورد حمایت این قانون از راه عکس‌برداری یا طرق مشابه آن به میزان موردنیاز و متناسب با فعالیت خود نسخه‌برداری کنند»، درباره کتابخانه‌های دیجیتال نیز قابل اجرا است، لذا کتابخانه دیجیتال که به صورت عمومی یا با مقاصد آموزشی و بدون قصد انتفاع ایجاد شده باشد، برای تأمین منابع علمی خود نیازی به اخذ مجوز از دارنده کپی‌رایت ندارد؛ حتی اگر از این منابع کپی‌های قابل دائلود تهیه شود و در دسترس کاربران قرار گیرد.

اما باید پذیرفت که این ماده حاوی حکمی استثنایی است و نمی‌توان آن را به موارد

مشکوک تسری داد. آنچه این استدلال را تأیید می‌کند، این است که قانون‌گذار با علم به استثناهای یادشده در قانون ۱۳۴۸ش، در سال ۱۳۷۹ش اقدام به تصویب قانون حمایت از پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای نموده، در حالی که در این قانون تنها از استفاده شخصی^۱ به‌عنوان استثنا یاد شده است (صادقی، همان). به عبارت دیگر، باتوجه به اینکه قانون حمایت از پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای در سال ۱۳۷۹ش و پس از قانون حمایت حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان ۱۳۴۸ش تصویب شده و در خصوص استثناهای مربوط به مؤسسات علمی و آموزشی و کتابخانه‌های عمومی سکوت اختیار کرده است، می‌توان از این سکوت استفاده نمود که قانون‌گذار تصمیمی مبنی بر تجویز استفاده از آثار دیگران در محیط دیجیتال بدون اخذ مجوز از آن‌ها نداشته است. در کتابخانه‌های سنتی با توجه به محدودیت زمانی در اختیار داشتن کتاب و محدودیت تعداد کتاب قابل امانت، عملاً تصاحب طولانی‌مدت منابع علمی غیرممکن است. اما اگر کتابخانه دیجیتال دریافت و تصاحب همیشگی تعداد بی‌شمار کتاب را برای کاربر به‌دنبال داشته باشد، با آنچه پیش از این اتفاق افتاده در تضاد است و دامنه بسیار گسترده‌تری دارد؛ از این رو، تفکر استثنایی بودن ماده ۸ قانون ۱۳۴۸ش تقویت می‌شود.

۲. انحصاری بودن حق تکثیر دائمی

دیدیم که دیجیتال‌سازی خود نوعی تکثیر اثر شمرده می‌شود. تکثیر ممکن است دائمی باشد یا موقت و تکثیر دائمی از حقوق مسلم دارنده کپی‌رایت است. از نظر قانون‌گذار ایران و بسیاری از کشورها تکثیر موقت مجاز می‌باشد، اما اگر هدف از ایجاد کتابخانه دیجیتال فراهم کردن امکان دانلود منابع برای کاربران بوده باشد، این امر با تکثیر موقت در تضاد بوده، در واقع تکثیر دائمی منابع را که حق مسلم دارنده کپی‌رایت است، به‌دنبال خواهد داشت؛ زیرا نسخه ایجادشده به‌خودی خود از رایانه آن‌ها حذف نمی‌شود، در حالی که تکثیر موقت به معنای «حذف خودکار» نسخه است. چنان‌که در امریکا برآورد شده است، بیش از ۱۳۷ میلیون نفر از اینترنت استفاده می‌کنند. حال اگر آن‌ها بتوانند به راحتی منابع را ذخیره نموده، چاپ و منتشر نمایند، قوانین کپی‌رایت در معرض خطر بیهودگی قرار خواهد گرفت (Litman, op.cit, P.114)

۱. ماده ۷ قانون ۱۳۴۸ش، تهیه نسخه پشتیبان و تکثیر نرم‌افزاری را که به صورت مجاز برای استفاده شخصی تهیه شده، در صورت عدم استفاده هم‌زمان بلامانع دانسته و از آن به‌عنوان استثنای وارده بر حق انحصاری پدیدآورنده نام برده است (برای مطالعه بیشتر ر.ک. صادقی، ۱۳۸۴، ص ۸۵).

این خطر در سرتاسر جهان کپی‌رایت را تهدید می‌کند، زیرا با تجویز تکثیر دائمی بدون محدودیت در محیط دیجیتال، تمام قوانین کپی‌رایت فاقد ارزش عملی شده، به مرور زمان با استفاده روزافزون از اینترنت، حمایت از پدیدآورنده به افسانه‌ها خواهد پیوست.

۳. ماده ۶۲ قانون تجارت الکترونیک

قانون‌گذار در صدر ماده ۶۲ قانون تجارت الکترونیک ۱۳۸۲ش، با این عبارت که «حق تکثیر، اجراء و توزیع (عرضه و نشر) آثار ... به صورت داده‌پیام منحصرأ در اختیار مؤلف است ...»، لزوم کسب اجازه از مؤلف برای ارائه اثر وی به صورت دیجیتال در کتابخانه‌های یادشده را تقویت می‌نماید. با وجود این، می‌توان گفت این ماده درباره عرضه و نشر و به عبارتی تکثیر، اجرا و توزیع آثار مورد حمایت به صورت داده‌پیام قاعده وضع کرده است و به نظر نمی‌رسد درباره صرف تکثیر و نمایش بر روی صفحه رایانه در کتابخانه‌های دیجیتال مصداق داشته باشد.

۴. عقل و بنای عقلا

عقل و بنای عقلا چنین روندی را تأیید نخواهد کرد که حاصل زحمت دیگری را به صورت دیجیتالی درآورده، در دسترس عموم قرار دهیم؛ مگر با رضایت خود او. به عبارت دیگر، همان قدر که عقلا از پیشرفت علمی حمایت می‌کنند، به قاعده الناس المسلمون علی اموالهم اعتقاد دارند که نمی‌توان دسترنج دیگری را بدون پرداخت عوض یا کسب اجازه از او تصاحب نمود.

۵. استفتائات

استفتائات صورت گرفته از برخی فقها و مراجع تقلید نیز این عقیده را تأیید می‌کند؛ چنان‌که دو نفر از مراجع عظام در پاسخ به این سوال گفته‌اند: «از آنجایی که هدف از ایجاد مالکیت معنوی حمایت از حق مؤلف و پدیدآور است و هدف از ایجاد کتابخانه دیجیتال قابلیت دستیابی به منابع علمی از راه دور و با حداقل هزینه و در نتیجه پیشرفت علمی کشور می‌باشد، آیا ایجاد کتابخانه دیجیتال بدون اجازه صاحب کپی‌رایت جایز است؟ و آیا در این خصوص تفاوتی بین کتابخانه عمومی و خصوصی وجود دارد یا خیر؟». به طور کلی اجازه صاحب اثر را برای هرگونه استفاده از آن لازم دانسته‌اند.^۱

۱. حضرت آیت‌الله خامنه‌ای به پرسش پیش‌گفته چنین پاسخ دادند: «به‌طور کلی در کپی و استفاده و خرید و

نتیجه

در ایران مانند دیگر کشورها کتاب‌ها و مقاله‌های متعددی درباره حق مؤلف و کتابخانه دیجیتال به صورت مستقل نوشته شده است، اما هیچ‌یک از نویسندگان به بررسی تعامل این دو مفهوم با یکدیگر نپرداخته و صرفاً از ابهام موجود در قوانین کپی‌رایت در این باره شکایت کرده‌اند. در شناسایی مبانی اصلی مالکیت فکری بین حقوق دانان اتفاق نظر وجود ندارد، اما حمایت از منافع شخصی پدیدآورنده و صاحب حق از یک سو و تشویق و تحریک وی به ارائه اثر فکری و ادبی از سوی دیگر، قانون‌گذاران را به تصویب قوانین جدیدی در این زمینه وا می‌دارد. این قوانین، قدیمی و نهاد کتابخانه دیجیتال نوظهور است؛ چنان‌که قانون حمایت از حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان ایران به سال ۱۳۴۸ش بازمی‌گردد که هنوز اثری از محیط دیجیتال در میان نبود. از این رو سکوت قانون‌گذار در این باره پژوهشگران، اندیشمندان و علاقه‌مندان به ایجاد چنین کتابخانه‌هایی را دچار تردید و سردرگمی می‌سازد.

در مجموع باید پذیرفت ایجاد کتابخانه دیجیتال اگر با انگیزه علمی - آموزشی و در واحدهای عمومی و دانشگاهی غیرانتفاعی صورت گیرد، مشروط بر اینکه امکان ذخیره‌سازی منابع برای کاربران وجود نداشته باشد، مشمول ماده ۸ قانون ۱۳۴۸ش خواهد بود، زیرا ظاهر ماده یادشده اختصاص به نوع خاصی از کتابخانه ندارد و هدف از وضع آن حمایت ویژه از کتابخانه‌های آموزشی، عمومی و دانشگاهی غیرانتفاعی است. اما ایجاد کتابخانه دیجیتال اگر به صورت خصوصی انجام گیرد و از افراد حق عضویت دریافت شود، باید درصدی از این حق عضویت به صاحب حق (مؤلف یا ناشر) تعلق گیرد یا به شیوه‌ای دیگر رضایت او جلب شود؛ در غیر این صورت نمی‌توان آثار فکری دیگران را وسیله و ابزار تجارت خود قرار داد. حتی در فرض نخست نیز اگرچه کتابخانه‌های عمومی - آموزشی از اخذ مجوز از صاحب حق معاف می‌شوند، اما منطقی است که از دولت کسب اجازه نمایند و این دولت است که به‌عنوان حامی هر دو دسته، یعنی منافع عمومی و خصوصی، باید تصمیم شایسته را اتخاذ کند. چنان‌که در ماده ۸

فروش کتب و نرم افزارهای داخلی بنا بر احتیاط واجب، رعایت حقوق صاحبان آن، از طریق کسب اجازه لازم است و نسبت به کتب و نرم افزارهای خارجی تابع قرارداد بین دولتها می‌باشد؛ و در هر صورت اگر بدانید که از کشور یا شرکتی است که استفاده یا کپی برداشتن را اجازه داده‌اند، به مقدار اجازه داده شده اشکال ندارد». آیت‌الله مکارم شیرازی نیز در پاسخ به همین پرسش چنین اظهار عقیده نموده‌اند که «هیچ‌یک از کارهای مذکور جایز نیست مگر اینکه از صاحبان اصلی آن اجازه گرفته شود».

قانون ۱۳۴۸ش به آن اشاره شده است، درنهایت با توجه به قواعدی مانند دلیل عقل، قاعده لاضرر، بنای عقلا و ترجیح اهم بر مهم، باید پذیرفت که سختگیری دولت نیز در این باره موجب دلسردی مؤسسان کتابخانه‌های عمومی - آموزشی دیجیتال، رکود علمی و در نتیجه زیان کل جامعه خواهد شد. لذا شایسته است با تصویب قانون روشن، معتدل و تسهیل‌کننده، روند توزیع و نشر علم به صورت دیجیتال از یک سو و حمایت از حقوق مؤلفان و ناشران از سوی دیگر، بررسی و موشکافی شود. در ضمن پیشنهاد می‌شود که حتی در خصوص کتابخانه‌های دیجیتال عمومی - غیرانتفاعی، تکثیر اثر بدون اجازه مالک حق، محدود به مواردی شود که کتابخانه اثر را برای استفاده کاربران و بدون امکان ذخیره منبع در دسترس آنان قرار دهد.

منابع و مأخذ

الف) فارسی

۱. ارجمند، اردشیر و حبیبی مجنده، محمد (۱۳۸۴)، جایگاه حقوق مالکیت معنوی در نظام بین‌المللی حقوق بشر، نامه مفید، شماره ۵۴، ص ۳-۲۴.
۲. اکبری، احمد (۱۳۸۶)، کتابخانه دیجیتال در پایگاه‌های اسلامی، ره‌آورد نور، شماره ۲۰، ص ۴۲-۴۷.
۳. انصاری، باقر (۱۳۸۶)، شرایط اثر قابل حمایت در نظام مالکیت‌های ادبی و هنری، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۴۵، ص ۹۷-۱۵۱.
۴. انصاری، شیخ مرتضی (۱۴۱۴ق)، رسائل فقهیه، کنگره جهانی بزرگداشت شیخ اعظم انصاری.
۵. بهرامی، محمدحسین (۱۳۹۰)، کتابخانه دیجیتال نور گامی نو در عرصه اطلاع‌رسانی، ماهنامه ره‌آورد نور، شماره ۳۰، ص ۵۰-۵۳.
۶. تاج‌آبادی، رضا و رنجبری، صفرعلی (۱۳۸۷)، کاربرد کپی‌رایت (حق مؤلف) و قوانین و مقررات آن در محیط الکترونیکی، ماهنامه اطلاع‌یابی و اطلاع‌رسانی، شماره ۱۶، ص ۴۷-۶۲.
۷. جاکوب، سررابین و الکساندر، دانیل و لین، لیندسی (۱۳۸۶)، مالکیت فکری، ترجمه هاشم بیگی، حمید، تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی.
۸. حکمت‌نیا، محمود (۱۳۸۸)، بررسی فقهی و اقتصادی مالکیت فکری، فصلنامه اقتصاد

- اسلامی، شماره ۳۳، ۱۷۹-۲۱۲.
۹. خدمتگزار، محسن (۱۳۹۰)، فلسفه مالکیت فکری، تهران: نشر میزان.
۱۰. خسروپناه، عبدالحسین (۱۳۷۴)، علم اطلاع‌رسانی و نقش آن در اطلاعات علم کلام، مجله کلام، شماره ۱۴، ص ۳۹-۴۵.
۱۱. دبلمی، احمد (۱۳۸۵)، کپی راییت و حقوق مرتبط از برن تا تریپس، فصلنامه فقه، شماره ۴۹، ص ۱۶۳-۱۹۷.
۱۲. راکنوزمان، ام‌دی و کانایی، هیداکی و اوموتو، کاتسو هیرو (۱۳۸۹)، یکپارچه‌سازی فرایند مدیریت دانش با سیستم کتابخانه دیجیتال ترجمه درخوش، ملیحه، کلیات کتاب ماه، شماره ۱۵۰، ص ۶۰-۷۲.
۱۲. زائر حیدری، عصمت (۱۳۸۴)، کتابخانه ترکیبی (هیبرید) فصلنامه پیام بهارستان، شماره ۴۷، ص ۲-۷.
۱۳. زرکلام، ستار (۱۳۸۷)، حقوق مالکیت ادبی و هنری، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها.
۱۴. دیانی، محمد حسین و داورپناه، محمدرضا (۱۳۸۱)، مفاهیم و روش های ذخیره و بازیابی اطلاعات در نظام های رایانه ای کتابخانه های ایران، انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد.
۱۵. سلطانی، پوری و مجتبی نائینی، مهدی (۱۳۵۷)، اصطلاحنامه کتابداری، انجمن کتابداران ایران.
۱۶. شوقی، سید هاشم (۱۳۸۸)، نگاهی به بایدها و نبایدهای رعایت قانون کپی‌رایت در نرم‌افزارهای اسلامی، ره آوردنور، شماره ۲۸، ص ۲۶-۲۹.
۱۷. صادقی، محسن (۱۳۸۴) حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای در موافقت نامه تریپس و حقوق ایران " نامه حقوقی، جلد ۱، شماره ۱، ص ۶۵-۸۸.
۱۸. صالحی، جواد و ابراهیمی، یوسف (۱۳۸۹)، حمایت از کپی‌رایت و مبنای آن در مالکیت فکری، ماهنامه قضاوت، شماره ۶۶، ص ۵۵-۵۸.
۱۹. صفایی، سید حسین (۱۳۸۱)، حق مؤلف در حقوق ایران، مجله کتابهای اسلامی، شماره ۸، ص ۷-۲۴.
۲۰. صفایی، سید حسین (۱۳۸۶)، حقوق مدنی و حقوق تطبیقی، انتشارات میزان، چاپ ۲.
۲۱. صفایی، سید حسین و صادقی، محسن و حسن، محسنی (۱۳۸۵)، مطالعه تطبیقی حقوق

- معنوی پدیدآورندگان آثار ادبی و هنری و دارندگان حقوق مرتبط، فصلنامه مدرس علوم انسانی، دوره ۱۰، شماره ۳، ص ۷۹-۹۵.
۲۲. علیپور حافظی، مهدی (۱۳۸۸)، ساختار کتابخانه دیجیتال، فصلنامه اطلاع‌شناسی، شماره ۲۳، ص ۱۱۹-۱۴۲.
۲۳. علیپور حافظی، مهدی و کریمی، مهشید (۱۳۸۷)، معماری کتابخانه دیجیتال، فصلنامه کتاب، شماره ۷۵، ص ۱۹۹-۲۲۲.
۲۴. فدایی، اشرف و نوشین‌فرد، فاطمه (۱۳۸۹)، بررسی دیدگاه‌های مدیران و کتابداران کتابخانه‌های دانشگاه علامه طباطبایی در مورد ایجاد کتابخانه دیجیتال، مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات، شماره ۸۱، ص ۲۳-۴۳.
۲۵. قدیمی، آفتاب و احمدزاده، خدیجه و میلادپور، بهنوش (۱۳۸۷)، مراحل ایجاد کتابخانه دیجیتال و فناوریهای آن، ماهنامه اطلاع‌یابی و اطلاع‌رسانی، شماره ۶، ص ۵۳-۵۷.
۲۶. کاند، تری و کلیولند، گری (۱۳۹۰)، کتابخانه دیجیتال / افسانه و چالش‌ها، ترجمه جعفرپور، اسماعیل و غفاری، سعید، کتاب ماه، شماره ۱۶۰، ص ۸۸-۹۵.
۲۷. کاوازوس، ادوارد و مایلز، کو (۱۳۸۱)، کپی رایت در اینترنت: لینک دادن و عواقب آن، ترجمه واعظی نژاد، صغری، فصلنامه کتابهای اسلامی، شماره ۱۰، ص ۱۹-۲۸.
۲۸. کردبچه، مرجان (۱۳۹۰)، حقوق حاکم بر آثار هنری و کنوانسیون‌های بین‌المللی، تهران: انتشارات خرسندی.
۲۹. کولائیان، فردین (۱۳۸۳)، کتابخانه‌های دیجیتال در عصر اطلاعات الکترونیکی، کتاب ماه، شماره ۸۴، ص ۱۰۴-۱۱۱.
۳۰. کیم، سانگجونگ (۱۳۸۵)، فناوری Peer to Peer و حق مؤلف، ترجمه معلی، مهدی، مجله حقوقی عدالت آراء، شماره ۴ و ۵، ص ۱۷۱-۱۹۳.
۳۱. محمدزاده وادقانی، علیرضا و محسنی، حسن (۱۳۸۸)، معاهده برن برای حمایت از آثار ادبی و هنری، فصلنامه حقوق دانشگاه تهران، دوره ۳۹، شماره ۲، ص ۳۷۱-۳۹۳.
۳۲. مرعشی، سید محمدحسن (۱۳۷۸)، قاعده لاضرر، ماهنامه دادرسی، شماره ۴، ص ۳-۷.
۳۳. مطلبی، داریوش (۱۳۸۶ الف)، حق مؤلف در محیط دیجیتال، مجله مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات، شماره ۷۰، ص ۱۳۷-۱۶۴.
۳۴. مطلبی، داریوش (۱۳۸۶ ب)، چرا کتابخانه دیجیتال نداریم؟، کتاب ماه، شماره ۱۱۶ و ۱۱۷،

ص ۴-۵.

۳۵. مطلبی، داریوش و دیگران (۱۳۸۶)، کتابخانه‌های دیجیتال در ایران: چالش‌ها و راه‌کارها، کتاب ماه، شماره ۱۱۶ و ۱۱۷، ص ۴۸-۵۷.

۳۶. موسوی، سیدرضا (۱۳۸۳)، حق تالیف در حقوق اسلامی، فصلنامه مطالعات اسلامی، شماره ۶۴، ص ۱۲۳-۱۶۶.

۳۷. نوروزی، علیرضا (۱۳۸۱)، حقوق مالکیت فکری، تهران: نشر چاپار.

۳۸. نوه ابراهیم، عبدالرحیم (۱۳۷۲)، ضرورت تشکیل پایگاه اطلاعاتی در برنامه‌ریزی آموزش عالی، فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی، ص ۲۲۹-۲۳۲.

(ب) خارجی

39. Abdulla, Ali(2008), Copyright and Knowledge Advancement: A Case Study on the UAE Copyright Law, Library Management, Vol29, No 6/7, P.461-472.
40. Borgman, Christine L(1999), What Are Digital Libraries?, Information Processing Management, University of California, Vol35, P.227-243.
41. Callister, Paul D (2003), Digital Content Licensing, New York, Marcel Dekker, INC, P.873-883.
42. Davies, Gillian(2002), Copyright and the Public Interest, Thomsou, 2th Edition.
43. Greenstein, Daniel; Thorin, Suzanne E.(2002) The Digital Library: A Biography, Digital Library Federation.
44. Lglezakis, Ioannis; Synodinou, Tatiana-Eleni; Kapidakis, Sarantos, (2011), E-Publishing and Digital Libraries: Legal and Organizational Issues, New York, information Science Reference.
45. Litman, Jessica(2006), Digital Copyright, Prometheus Books.
46. Kuny, Terry & Cleveland, Gary(1998), The Digital Library: Myths & Challenges, IFLA Journal, P. 1-12.
47. <http://portal.nlai.ir>
48. <http://home.wlu.edu>